

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.964.26(477)«20»

ЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЇ У ПРАЦЯХ ЗІГМУНДА ФРОЙДА В КОНТЕКСТІ «ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ»

Ларін Д.І.

Рада молодих вчених факультету психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється аналіз значення релігії в роботах З. Фрейда. Автор фокусує увагу на тому, як релігія впливає на життєві сфери психічної діяльності особистості. Через дослідження та текстуальний аналіз робіт Зигмунда Фрейда розкривається метафорична логіка асоціативного з'єднання різних несвідомих компонентів в культурно-історичному контексті уперіод розколу психології на школи, однією з яких є психоаналіз.

Ключові слова: релігія, психоаналіз, життєві сфери, метафорична логіка, «відкрита психологічна криза».

Постановка проблеми. Погляди Фрейда на питання про причини і шляхи виникнення релігії змінювалися з плином його життя. У роботі «Тотем і табу» хід його міркувань аналогічний психоаналітичному поясненню історичного розвитку. Усвідомивши свою провину після вбивства батька в первісній орді, сини нібито потрапили в таку психологічну ситуацію, коли під впливом амбівалентні почуттів самі наклали заборону на те, чого так посилено домагалися раніше [4].

В результаті здійснення, так званого психологічного зсуву (за аналогією із зсувом психологічної науки в цілому в період «відкритої психологічної кризи») сини (різні напрями) на місце батька поставили тотем. Так зі свідомості провини і каяття виникла релігія, спочатку виступила в формі тотемізму. Тотемічна релігія, сприймається Фрейдом як своєрідний спосіб заспокоїти суперечливі почуття людини і заглибити провину за скоєне злочинне діяння пізнішим послухом обраному ним заступнику батька – тотему. «Усі наступні релігії були спробами вирішити ту ж проблему – різними – залежно від культурного стану, в якому вони робилися, і від шляхів, якими вони йшли, але всі вони переслідували одну і ту ж мету – реакцію на велику подію, з якої почалася культура і яка з тих пір не дає спокою людству» [9, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікації відображено у роботах західних психоаналітиків: З. Фрейда [7-9], К. Юнга [3], О. Ранка [8], серед вітчизняних вчених, дослідженням релігійного аспекту займалися Л.С. Виготський [1], М.Г. Ярошевський [13-14], Т.С. Яценко [15], Д.Є. Предко, тощо. Історико-психологічний огляд дає підстави більш детально досліджувати проблему релігії в контексті «відкритої психологічної кризи».

Викладаючи думку Фрейда про те, що принцип потягу до смерті є основним первинним і загальним принципом органічного життя, що окремі потяги мають мету забезпечити організмові його власний шлях до смерті, що все життя розкривається як потяг до відновлення порушеної життєвої рівноваги енергії, Виготський спеціально застерігає проти песимістичного та занепадського розуміння такої теорії [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті методологічного зсуву. Суть і походження релігії первісно розглядалися Фрейдом у зв'язку з порівняльним аналізом неврозів нав'язливості та відправленням віруючими релігійних обрядів. У праці «Нав'язливі дії та релігійні обряди» (1907). В даному дослідженні, акцент здійснюється на історичному значенні релігії, його впливі на формування психоаналітичної «школи», як напряму психологічної науки ХХ століття [6].

Мета статті полягає у висвітленні в історико-психологічному контексті значення релігії у працях З. Фрейда в межах періоду «відкритої психологічної кризи».

Виклад основного матеріалу. Роком народження психоаналізу прийнято вважати 1880, коли Йозеф Броер, колега й товариш Фрейда, повідомив йому про свої спостереження щодо пацієнтки Анни О. (Берта Паппенгейм), яка, розповідаючи про себе, схоже, вилікувалася від симптомів істерії. Під час терапії була використана техніка гіпнозу. Фрейд почав використовувати ту ж саму техніку зі своїми пацієнтами і підтвердив результати Броера. Ці спостереження були опубліковані в спільній праці «Дослідження істерії», де було висунуто припущення, що симптоми цього захворювання визначаються замаскованими спогадами про забуті травмуючі події. Причину забування цих подій Фрейд вбачав у конфлікті між певними імпульсами, що пов'язані з даними подіями, та моральними засадами

В період з 1895 по 1905 рік інновації Фрейда привели до розвитку його теорії. Було розроблено топографічну модель психіки, яку вчений поділив на три секції: несвідоме, передсвідоме та свідоме. Він класифікував захисні механізми, які заважають деяким субстанціям з несвідомого потрапити в сферу свідомого. Однією з найдієвіших технік, що дозволяє розкрити несвідомі бажання, Фрейд вважав тлумачення сновидінь, бо під час сну ці захисні механізми послаблюють свою діяльність [13].

Логічно згадати той факт що З. Фрейд обвинуватив Юнга в десексуалізації психоаналізу,

побачивши в цьому зраду школі. Одним з її центральних пунктів стало «навчання про колективне несвідоме». Подібно інстинктам тварин, у людини, згідно Юнгу, вродженими для людини є архетипи, що представляють не індивідуальне, а колективне несвідоме. Архетипи апріорні організатори нашого досвіду, невидимий ультрафіолетовий кінець психічного спектра. Вони виявляються в сновидіннях, фантазіях, галюцинаціях, психічних розладах, а також у витворах культури. Як об'єкт своїх спекуляцій Юнг вибрав історію алхімії, символи якої, на його думку, запам'ятали прагнення до «індивідуалізації», що виражає потреба індивідуальної душі і синтезувати властивий їй колективно-несвідомий початок з елементами [10].

Цей, здавалося б, новий для Фрейда погляд на виникнення релігії, по суті, чи не суперечить його психоаналітичним установкам. Тільки загальні міркування про відмову людини від своїх бажань і символічному їх задоволенні, заломлюючись в релігійну проблематику, наповнюються тепер конкретним змістом. Механізм ж виникнення релігії залишається тим же і полягає в придушенні несвідомих потягів. Різниця лише в тому, що в першому випадку в розрахунок приймалася несвідомо психологічна установка на ритуальні дії людини, а в другому – психологічне зрушення і заміщення одного об'єкта ненависті і прихильності іншим. У цьому сенсі табу дикунів, за Фрейдом, не чуже і сучасній людині, в несвідомих тайниках душі якого незримо присутній «Едипів комплекс» і, отже, є несвідомо схильність до вчинення вбивства. Але стримується вона вже сучасним табу – моральними нормами і етичними приписами суспільства, сформульованими за типом християнської заповіді «не убий!» [11].

Ще одна версія походження релігії висувается Фрейдом в роботі «Майбутнє однієї ілюзії» (1927 р.); в основу цієї версії він поклав постулат про слабкість і беспорядність людської істоти перед оточуючими його силами природи, про необхідність захищатися від цих непізнаних і переважаючих людини сил. По Фрейдю, людина не може зрозуміти сили природи, поки вони безособових і тим самим чужі йому. І він прагне одушевити, олюднити природу, з тим щоб потім використовувати проти неї ті ж самі прийоми, якими користується в повсякденному житті: він може спробувати за добрити одушевлені природні об'єкти, зробити їх предметом свого поклоніння, щоб тим самим або послабити їх могутність, або захувати до своїх союзників. Так виникають перші релігійні уявлення, які служать своєрідною компенсацією вродженої слабкості і беспорядності людини [10].

У питанні про психологічну значимість релігійних уявлень і доцільності підтримки або усунення релігійних ілюзій Фрейд недвозначно заявляв про свою антирелігійну позицію, піддавши критиці не тільки окремі релігійні вчення, але і сам інститут релігії [12].

Погляди Фрейда на релігію цілком вкладаються в рамки атеїстичної традиції, яка має багату історію. Віра в релігійні догмати була підірвана роботами Коперника, Бруно і Галілея, філософією англійських і французьких матеріалістів, встановленням взаємозв'язку між релігією і іде-

алізмом в роботах Фейєрбаха, теорією еволюції Дарвіна і, нарешті, найбільш глибоко – діалектико-матеріалістичним вченням. У цьому сенсі критичні міркування Фрейда на адресу релігії не можна вважати оригінальними. Але одна обставина надавало критичному ставленню Фрейда до релігії особливого звучання: критика релігійних уявлень здійснювалася їм з психологічної точки зору. Розгляд значущості релігійних вірувань для людини і критика психологічних підстав релігії представляють безперечний інтерес і є власним внеском Фрейда в атеїстичну традицію [10].

В історії філософії були ті, хто намагався дати наступний доказ релігійних догматів: «Вірю, тому що абсурдно.» Фрейд критикує подібне обґрунтування релігії, підкреслюючи, що в цьому випадку заздалегідь передбачається, що релігійне вчення не можна зрозуміти, а можна тільки відчувати. Для Фрейда це неприйнятно. Свою позицію він висловив в питанні: «Якщо хто-небудь, виходячи з охопила його стану екстазу, прийшов би до непохитного переконання в реальному правдивості релігійного вчення, то яке це має значення для іншого?».

З точки зору логічної обґрунтованості Фрейд теж критикує релігійні вчення, поділяючи думку Ф. Ніцше: «Ніколи ще жодна релігія ні прямо, ні побічно, ні догматично, ні алегорично не містила істини» [8].

З точки зору культури і мистецтва Фрейд розглядає релігію як «дорогоцінний інвентар культури, вищу цінність». Він також говорить про те, що релігія, безсумнівно, справила людській культурі велику послугу, зробила багато для упокорення асоціальних потягів. Однак в питанні необхідності релігії сучасному людству він займає критичну позицію. По Фрейдю релігія повинна сприяти приборканню несвідомих потягів, тривожних індивіда. За логікою речей релігійні уявлення повинні дати людині відчуття щастя, компенсувати невдачі і труднощі повсякденного життя. Однак психоаналітична практика Фрейда виявила протилежне: що живуть в сучасному суспільстві люди нещасні, багато хто з них – неврастеніки, нездатні поєднати внутрішні запити до вимог релігії та культури. Фрейд вважає: «Якщо релігія не зуміла дати людям щастя, зробити їх більш придатними для культури і моральності, то виникає питання: чи не переоцінюємо ми необхідність її для людства і чи правильно ми чинимо, засновуючи на ній наші культурні вимоги?» Фрейд стверджує, що людство не стільки втрапить, скільки виграє, якщо звільниться від тягаря релігії [7-10].

Висновки і пропозиції. Оскільки релігія для Фрейда є загальнолюдським неврозом нав'язливості, а релігійні вчення – невротичних спадщиною минулого, остільки можливість усунення релігійних уявлень зі свідомості людини зв'язується з психоаналітичної процедурою, тієї, яка застосовується ним і його однодумцями при лікуванні індивідуальних неврозів. Як в тому, так і в іншому випадку передбачається поступове витіснення несвідомого і заміна його раціональної розумовою діяльністю людини. Це, на думку Фрейда, може сприяти свідомому відношенню, як окремої особистості, так і всього людства до переглянутим і раціонально обґрунтованим розпорядженням культури. Але в цьому напрямку

має бути довга і копітка робота. Адже релігійні уявлення століттями фіксувалися в свідомості людини, і їх неможливо ліквідувати насильницьким шляхом. Подібна спроба, на переконання Фрейда, заздалегідь приречена на невдачу точно так же, як психоаналітик зазнав би поразки, якби спробував насильницьким шляхом перевести несвідоме невротика в його свідомість [14].

Цікаво, що весь хід міркувань Фрейда про релігію повинен закономірно вести до апології релігії, а не до її заперечення. В наші дні католицька церква для обґрунтування релігійного віровчення не гребує цим вченням, засновником якого був атеїст Зигмунд Фрейд. Так, 4 грудня 1969 єпископ Іоанн Сан-Франциський, виступаючи по радіо, високо оцінив заслуги Карла Юнга, учня Фрейда, як поборника релігійного віровчення. Найбільшим значенням психоаналізу для релігії, на думку єпископа, є обґрунтування їм існування глибоких підсвідомих процесів, які грають провідну роль у всій духовного життя людини і є підставою релігійної віри. Пропозицією ж постане подальше дослідження аспектів

релігії у поглядах українських дослідників-істориків психології.

Для історії психології, психодинамічний напрям відіграв важливу роль у розвитку «кризи» психології, ХХ ст., через дослідження психіки не традиційними методами, які суперечили тогочасній методології філософсько-інтроспективного напрямку [4].

За роки незалежності в Україні зросла потреба в пізнанні історії психологічної науки в різних регіонах країни. При цьому для створення цілісної картини розвитку вітчизняної психології важливо описати і ввести в науковий обіг невідомі факти з історії психології в кожному регіоні та зіставити їх з вже відомими, враховуючи роль відкритої психологічної кризи у становленні сучасної психологічної науки в Україні. Актуальність цієї проблеми пов'язана з необхідністю уточнення багатьох фактів щодо наукового висвітлення історії розвитку української психології. Виникає потреба в більш повному переосмисленні періоду «відкритої психологічної кризи» та її ролі у становленні психологічних шкіл в Україні.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский // 3-е. – 2008. – № 1. – С. 56-65.
2. Исторический путь психологии: прошлое, настоящее, будущее. // 3-е изд., испр. и доп. – 2002. – № 2. – С. 159-184.
3. История психологии (10–30-е гг. Период открытого кризиса). Тексты / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 480 с.
4. Корольчук М.С. Історія психології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 248 с.
5. Ларін Д.І. Психологічні особливості періоду «відкритої кризи» в контексті психологічної науки [Електронний ресурс] / Д.І. Ларін. – 2016. – Режим доступу: <http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/iii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-internet-konferentsiya-piznavalnij-ta-peretvoryvalnij-potensial-istorichnoji-psikhologiji-yak-nauki/>.
6. Ларін Д.І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] / Д.І. Ларін. – 2016. – № 6. – С. 133-135.
7. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – Москва: Астрель, 1992. – 293 с.
8. Фрейд З. Психоаналитические этюды / Зигмунд Фрейд. – Минск: АСТ, 1997. – 606 с.
9. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / З. Фрейд. – СПб., 1997. – 222 с.
10. Фрейд З. Будущность одной иллюзии / З. Фрейд. – Москва: АСТРЕЛЬ, 1998. – 148 с.
11. Фрейд З. Человек по имени Моисей и монотеистическая религия Зигмунд Фрейд. – М., 1993. – 172 с.
12. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – Москва: Астрель, 1990. – 56 с.
13. Ярошевский М.Г. Возвращение Фрейда // Психологический журнал. – 1988. – Т. 9. – № 6. – С. 129-138.
14. Ярошевский М.Г. Исторический путь развития психологии / М.Г. Ярошевский // Введение в психологию / Под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.
15. Яценко Т.С. Теоретичні передумови психологічної практики / Т.С. Яценко // Академія педагогічних наук України. – 1994. – С. 66-74.

Ларин Д.И.

Совет молодых ученых факультета психологии,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИИ В РАБОТАХ ЗИГМУНДА ФРЕЙДА В КОНТЕКСТЕ ПЕРИОДА «ОТКРЫТОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА»

Аннотация

В статье дается анализ значения религии в работах З. Фрейда. Автор фокусирует внимание на том, как религия влияет на жизненные сферы психической деятельности личности. Через исследование и текстуальный анализ работ Зигмунда Фрейда раскрывается метафорическая логика ассоциативного соединения различных бессознательных компонентов в культурно-историческом контексте в период раскола психологи на школы, одной из которых является психоанализ.

Ключевые слова: религия, психоанализ, жизненные сферы, метафорическая логика, «открытый психологический кризис».

Larin D.I.

Council of Young Scientists, Faculty of Psychology,
Taras Shevchenko National University in Kyiv

THE IMPORTANCE OF RELIGION IN THE WORK OF ZYGMUND FROID IN THE CONTEXT OF "OPEN PSYCHOLOGICAL CRISIS"

Summary

The article analyzes the meaning of religion in the works of Z. Freud. By focusing on how religion affects the lives of individual spheres of mental activity. Through research and analysis of textual works of Sigmund Freud revealed metaphorical associative logic of connecting various components unconscious in cultural and historical context. In period division of psychology at the school, one of which is psychoanalysis. In appraising Freud's concept, the authors of "Preface" defines the tasks of Soviet psychologists in this regard: "The psychology of Freud in its tendencies through sociological and only task other psychological materialists who live in other conditions than Freud remains open and by the end of reason materialistic the basis of this doctrine.

Keywords: religion, psychoanalysis, life areas metaphorical logic "open psychological crisis".